

Dr. HAMID DŽUBUR

Izvanredni profesor na Fakultetu za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik

OKVIRI POLITIKE I STRATEGIJE RAZVOJA NEKIH ELEMENATA SOCIJALNE I GOSPODARSKE STRUKTURE DUBROVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE

UDK 338.004.6

Pregledni članak

Prihvaćeno: 18.11.1993.

Sažetak

Moguće pravce politike i strategije razvoja te njegove ekonomsko-socijalne i gospodarske pretpostavke i mogućnosti razmatrat ćemo u ovom radu u kontekstu postojećih odnosa djelatnosti u gospodarskoj strukturi, prioriternih pozicija nekih od njih, i u kontekstu djelatnosti "turističke privrede"¹ koja u ovom južnojadranskom prostoru Hrvatske ne zauzima samo važan položaj, već na svoj način određuje i stvara novi gospodarski profil i novi društveno-socijalni identitet jedinice novog teritorijalnog ustroja. Poticaje izgradnji novog gospodarskog ustroja i prepoznatljivog identiteta Županije davat će u prvom redu one djelatnosti koje su na temelju korištenih komparativnih prednosti, resursa, prostornih i prirodnih uvjeta učinkovito utjecale na relativno stabilne odnose u društvenom i socijalnom životu ovoga prostora i bar zasad na snošljivo gospodarsko stanje i ravnotežu u neobično teškim uvjetima domovinskog rata. Prema tome, ako politiku i strategiju razvoja ovdje shvatimo i kao proces usmjeren na dugoročno planiranje, uvođenje promjena identiteta političke jedinice, određivanja budućih ciljeva, pravaca rasta i stvaranja vizija budućeg gospodarenja, onda se kao sastavni element te strategije i pretpostavka

---

1 Definiranje pojma "turistička privreda" izuzetno je složeno jer ju je moguće pratiti samo na osnovi podjele iz jedinstvene klasifikacije privrednih djelatnosti /B. Pirjevec/, posebice što je s teorijskog i znanstvenog stajališta neosnovano govoriti o turizmu kao posebnoj samostalnoj privrednoj grani /I. Antunac/. Prema tome, pod tim pojmom ovdje se definira obuhvat "Ugostiteljstvo i turizam" prema jedinstvenoj klasifikaciji privrednih djelatnosti.

*razvoja nameće ubrzana tranzicija iz naslijeđenog komandnog u poduzetničko gospodarstvo i pretvorba društva u cjelini u istinsko "tržišno društvo"*²

Ključni pojmovi: *strategija, rast, razvoj, gospodarska struktura, determinate razvoja, društveni proizvod, socijalna, demografska, turistička struktura*

UVOD

Apostrofirajući kao ključne razvojne resurse Županije³ turizam, poljodjelstvo, marikulturu i proizvodnju zdrave hrane, promet, trgovinu, primorsku industriju i pomorstvo u najširem smislu riječi i obuhvatu grana, svrha je, osim ostalog, ovoga rada utvrditi i ocijeniti dostignutu razinu razvijenosti, odnosno kvantitativne i kvalitativne veličine i vrijednosti, naročito eksponiranih grana i djelatnosti u strukturi gospodarstva, njihove moguće korelacijske odnose, međuzavisnosti i oblike dopunjavanja (turizam-poljoprivreda), kako bi se, što je moguće učinkovitije, otklanjali brojni ograničavajući čimbenici na prometno i strategijski osjetljivom prostoru južne Hrvatske.

Kako je, naime, prostor Županije po svom sastavu djelatnosti raznorodan i heterogen, nužno je obratiti pozornost ne samo na analizu dosadašnjih efekata svake grane i djelatnosti, posebice onih prioritetnog karaktera i ranga na ljestvici uspješnih, već i na karakteristična kretanja (turizam) i procese (demografski razvoj) koji homogeniziraju⁴ ili unose

- 2 Republika Hrvatska u svom postanku kao samostalna i demokratski usmjerena država naslijedila je institucionalizirani gospodarski sustav bivše SFRJ utemeljen na "društvenom vlasništvu" i formalno na samoupravnoj, a stvarno na netržišnoj osnovi. Tržišno gospodarstvo kompatibilno političkom sustavu suvremene demokracije i stvarno je započetim osvajačkim ratom na Hrvatsku stavljeno u drugi plan i gotovo zaustavljeno. Ratna razaranja agresora uz privremenu okupaciju dijela državnog teritorija, otežanu komunikaciju i oko 700 tisuća prognanika zadala su težak udarac gospodarstvu Hrvatske i njegovom razvojnom potencijalu. To su tri temeljna obilježja stanja od kojeg se mora poći pri definiranju strategije gospodarskog razvoja Republike Hrvatske. Jurin, S. Strategija gospodarskog razvoja Republike Hrvatske, Ekonomska misao i praksa, br. 1. Dubrovnik, 1992, str. 34.
- 3 Na osnovi Zakona o teritorijalnom ustrojstvu jedinica lokalne samouprave, Županija dubrovačko-neretvanska ima četiri gradska područja (Dubrovnik, Korčula, Metković, Ploče) i 13 općina s pripadajućim brojem naselja. Narodne novine, Zagreb, br. 90/1992.
- 4 Sa stajališta karakterističnih prirodnih i antropogenih osobina određeni se prostor, određena administrativno teritorijalna, društvena ili kulturno povijesna i prirodno-geografska jedinica može označiti pojmom homogene regije. Takav pojam može se odnositi na užu ili širu prostornu jedinicu ili cjelinu koja ima potrebne kohezijske elemente: gospodarske, prometne,

kohezijske elemente u postojeću, a posebice razvojnu politiku ove političko-teritorijalne jedinice. Polazeći od načela da se strategija i dugoročni pravci društveno-ekonomskog razvoja određuju prema stvarnim komparativnim prednostima područja, realno je očekivati, s obzirom na ranije spomenuto, da će se više nego do sada budući razvoj Dubrovačko-neretvanske županije orijentirati na one djelatnosti pretežno tercijarnog sektora (pomorstvo, turizam, trgovina) koje će efikasno valorizirati povoljnu tržišnu poziciju (Neretva, more i kopneni putni pravci). Međutim, u cilju stvaranja raznolikije gospodarske strukture i veće privredne sigurnosti, strateški pravci razvoja Županije sve će više uvažavati pozicije primarnog sektora i poljodjelstva. I konačno, u kontekstu, spomenutih kvalitativnih promjena treba očekivati značajne impulse razvoju privrednih djelatnosti proizvodnog i poslovnog poduzetništva, naročito obrtništva, građevinarstva, lokalnog prijevoza, ugostiteljstva i nekih drugih djelatnosti za koje postoji ili će nakon rata postojati interes domaćeg i inozemnog kapitala.

I. GLOBALNA OCJENA DOSADAŠNJEG GOSPODARSKOG RAZVOJA DUBROVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE

1. Promjene u gospodarskoj strukturi i razvoju društvenog proizvoda

Gospodarski i društveni razvoj prostora današnje Dubrovačko-neretvanske županije koncem devedesetih godina karakteriziraju poznate teškoće političke borbe za osamostaljivanje i nezavisnost Republike Hrvatske, koje su se ovdje manifestirale kroz najdrastičnije oblike rata, s jedne strane, i s druge teškoće i poremećaji na unutarnjem tržištu i pad konjunktura na vanjskom, čiji je najvidljiviji izraz opadanje turističke ekspanzije. Teškoće ekonomske politike, stagnacija proizvodnje i problemi prodaje, sveopći porast cijena sirovina i reproducijskog materijala, osobito energije, nefleksibilno funkcioniranje socijalističkog privrednog sustava u okvirima zajedničke razvojne politike, a posebice odljev akumulacije⁵ sinhrono su djelovali na usporavanje privredne aktivnosti i rasta te na opadanje konjunktura i motiviranosti ne samo u Republici već i u užim političko-teritorijalnim cjelinama. Normalno je, stoga, da je u psihozi

---

demografske, kulturne kao i neke tradicionalne, nacionalne i slične posebnosti i specifičnosti. H. Džubur, Organizacija turizma krajem XX. stoljeća, Zbornik radova, FTVT, Dubrovnik, 1989.

5 Veliki odljev akumulacije iz hrvatske u druge dijelove bivše Jugoslavije putem raznih mehanizama, kao npr. Fonda za brži razvoj nedovoljno razvijenih i u budžet federacije, kao i cjelokupno funkcioniranje gospodarskog sustava koji je favorizirao niskoproduktivne djelatnosti, rezultiralo je povećanjem ukupne hrvatske gospodarske autarkičnosti i zastarjelosti u odnosu na svjetska tehnološka i gospodarska kretanja.

nametnutog rata, neizvjesnosti oko prijelaza i izgradnje novog gospodarskog ustroja i početka raspada velikih gospodarskih subjekata, došlo do promjena u strukturi gospodarstva ovoga područja, razvoju i strukturi društvenog proizvoda, posebice strukturi izvora njegovog formiranja.

Tablica 1

Izvori i struktura društvenog proizvoda po čistim djelatnostima (tek. cijene)

Djelatnost	Republika Hrvatska		Dubrovačko-neretva. županija	
	Struktura u %tku		Struktura u %tku	
	1980.	1990.	1980.	1990.
Industrija, rudarstvo	34,0	33,2	17,0	15,6
Poljoprivreda, šumarstvo	11,8	11,7	8,3	8,1
Građevinarstvo	11,1	8,5	6,6	4,3
Promet i veze	10,3	10,2	21,1	19,9
Trgovina	18,4	20,6	22,1	26,5
Ugostiteljstvo i turizam	4,8	6,1	19,4	21,0
Obrtništvo	4,3	4,2	2,6	1,7
Ostalo	5,3	5,5	2,6	2,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

Na osnovi podataka iz tablice 1 može se zaključiti da je Republika Hrvatska, za razliku od Dubrovačko-neretvanske županije, u spomenutom razdoblju imala statične odnose u gospodarskoj strukturi, odnosno u strukturi izvora formiranja društvenoga proizvoda. Osim građevinarstva i manjim dijelom trgovine, drugi odnosi u strukturi nisu se značajnije mijenjali. Dubrovačko-neretvanska županija, međutim, odražava karakteristična kretanja razvijenih mediteranskih zemalja. Naime, u strukturi djelatnosti, odnosno ekonomsko-tehnoloških sektora dominira tercijarni, što se uzima kao pokazatelj uspješnog gospodarskog rasta i kvalitetnog razvoja. Dok u formiranju društvenog proizvoda Hrvatske u 1990. godini tercijarne djelatnosti (promet i veze, trgovina, turizam i ugostiteljstvo) sudjeluju sa 36,9 % njihov udio u društvenom proizvodu Županije iznosi čak 67,4 %. Takve karakteristike i specifičnosti još su naglašenije u prostornim obuhvatima bivših općina koje čine današnju Dubrovačko-neretvansku županiju.

Prema pokazatelja iz tablice 2 može se zaključiti da tercijarne djelatnosti (promet i veze, trgovina, turizam i ugostiteljstvo) u bivšoj općini Dubrovnik u 1990. godini sudjeluju u formiranju društvenog proizvoda sa 76,9 %, Korčuli 57,3 %, Pločama 58,4 % i Metkoviću 38 % dok je taj udio deset godina ranije odnosno 1980. godine u Dubrovniku iznosio 71,9 %, Korčuli 51,8 %, Pločama 53,5 % i Metkoviću 43,1 %. Takva tercijarizacija gospodarske strukture proizlazi uglavnom iz činjenice što je čitav priobalni i otočki prostor županije pretežno orijentiran na ugostiteljstvo i turizam i što pomorstvo i lučka privreda u pojedinim

općinama, primjerice u Korčuli i Pločama, zauzimaju najvažniji položaj u čitavom gospodarstvu, pa prema tome i u formiranju društvenog proizvoda. To je, nema sumnje posljedica dosadašnje privredne orijentacije spomenutih teritorijalnih jedinica, ali i sve razvijenijih litoralizacijskih procesa u obalnom prostoru naše države.

Tablica 2

Struktura društvenog proizvoda glavnih općina današnje
Županije

DJELATNOST	1980.				1990.			
	Dubrov- nik	Korčula	Metković	Ploče	Dubrov- nik	Korčula	Metković	Ploče
Industrija, rudarstvo	11,8	32,2	20,1	24,0	9,7	27,5	24,3	22,5
Poljoprivreda, šumarstvo	4,4	7,6	24,5	6,3	3,1	8,0	30,3	11,3
Građevinarstvo	6,9	4,9	7,9	4,5	5,9	4,4	3,1	0,8
Promet i veze	23,4	23,0	4,9	30,3	15,8	31,7	6,5	39,8
Trgovina	20,6	14,5	36,8	16,4	31,6	11,2	29,8	12,7
Ugostiteljstvo i turizam	27,9	14,3	1,4	6,8	29,5	14,4	1,7	5,9
Obrtništvo	2,4	2,2	3,8	5,1	1,7	1,4	2,3	0,8
Ostalo	2,6	1,3	0,6	6,6	2,7	1,4	2,0	6,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Osim što ugostiteljstvo i turizam sami za sebe zauzimaju visoki rang u privrednoj strukturi, oni uz sebe vežu i znatan dio prometa, trgovinske, zanatske i komunalne djelatnosti. Zahvaljujući ugostiteljstvu i turizmu razvile su se i brojne druge uslužne djelatnosti u društvenom i individualnom sektoru, iako u konceptu razvojne politike (osim skrbi za devize) bivše Jugoslavije turizam nije imao naglašenu ulogu⁶ u postojećoj privredi. Prema tome, turizam je ovdje značajan čimbenik gospodarskog homogeniziranja Županije, posebice kada sve razvijenija poljoprivredna proizvodnja, osim što je važna alimentarna osnovica ugostiteljstva, omogućuje ravnotežne odnose (zaposlenost, zaustavljanje deagrarizacije, poticanje populacijske politike i sl.) u socijalnoj strukturi i sirovinska je osnova prerađivačkog agrarnog kompleksa.

Dakle, ukupan gospodarski razvoj ove novoustrojene teritorijalne jedinice samouprave i procesi transformiranja proizvodne strukture slični⁷ su

6 Primjera radi, od 11 područja koje statistika obrađuje, područje ugostiteljstva i turizma zauzima 6. mjesto. Prvih pet područja (1980. industrija i rudarstvo, građevinarstvo, trgovina, saobraćaj i veze te poljoprivreda) ukupno ostvaruju preko 90,4 % ukupnog društvenog proizvoda bivše Jugoslavije, pa pravu važnost i ulogu tog područja treba istražiti izvan ovih pokazatelja. Pirjevec, B. (1988) Ekonomski aspekti turizma, Šk. knjiga, Zagreb, str. 58.

7 Prema podacima Analize završnih računa Službe društvenog knjigovodstva bivše Zajednice općina Rijeka za 1987. godinu tercijarne djelatnosti

procesima u primorskim regijama, pa donekle i u Republici u cjelini. Ta sličnost čini i stanovite teškoće pri utvrđivanju prednosti ili nedostataka jedne ili druge privredne djelatnosti, postojeće ili neke druge proizvodne strukture, te pri izboru pouzdanih pravaca razvoja grane i djelatnosti zasnovanih (proizvodno, tržišno, resursima) na komparativnim prednostima prostora. Prema tome, kada bismo saželi ocjene o postojećem gospodarskom stanju, materijalnim učincima vidljivim kroz razvoj društvenog proizvoda i uspostavljenim strukturnim odnosima djelatnosti, nedvojbeno je da u budućnosti razvojne poticaje i pravce u smislu izgradnje suvremenog produktivnog gospodarstva Dubrovačko-neretvanske županije treba vidjeti u području usluga, modernim industrijskim sektorima, suvremenim proizvodno-prerađivačkom agrarnom kompleksu i gospodarstvu morskog bogatstva, pretpostavljajući, naravno, da će se interes domaćeg i stranog kapitala usmjeravati na one primjere i okolnosti gdje su se već ranije verificirali pozitivni rezultati.

2. Ekonomsko-socijalne prilike sa stajališta razvoja zaposlenosti

Prilično dinamičan razvoj materijalne osovice turizma (Korčula, Dubrovnik) te razvoj tercijarnih i turizmu komplementarnih djelatnosti u prostoru današnje Županije utjecali su djelotvorno na obujam i dinamiku zaposlenosti sve do konca osamdesetih godina i početka domovinskog rata.

Tablica 3

Zaposlenost prema djelatnostima gospodarstva
Dubrovačko-neretvanske županije

DJELATNOST	Broj zaposlenih		Struktura Županije		Struktura Hrvatske
	1980.	1991.	1980.	1991.	1991.
Industrija, rudarstvo	7.228	7.297	18,5	19,1	34,9
Poljoprivreda, šumarstvo	1.584	1.773	3,8	5,5	5,2
Građevinarstvo	3.534	1.548	8,5	4,1	7,5
Promet i veze	6.839	5.963	16,5	15,6	8,5
Trgovina	5.799	5.945	13,9	15,6	10,9
Ugostiteljstvo i turizam	8.456	7.433	20,2	19,5	4,8
Obrtništvo	647	539	1,6	1,4	2,2
Ostalo	7.008	7.655	16,9	20,2	26,0
Ukupno	41.741	38.117	100,0	100,0	100,0

Izvor: Statistički ljetopis RH, statistički godišnjaci i dokumentacija RZS Dalmacije

(ugostiteljstvo i turizam, trgovina, promet i veze) sudjeluju u zaposlenosti Zajednice sa 39,7 %, ukupnom prihodu 40,1 % i dohotku 42,3 %. Organizacija snabdijevanja trgovine na malo, Grupa autora, Ekonomski fakultet Rijeka.

Isto tako procesi industrijalizacije, različite proizvodne diverzifikacije lučkih djelatnosti, pomorskog gospodarstva te razvitak suvremene poljoprivrede i prerađivačkih djelatnosti doveli su do radikalnih promjena socijalno-ekonomske strukture u čitavom južnojadranskom prostoru Republike, pa tako i ove Županije. Naravno, nametnuti rat, razaranja, velik broj prognanika i izbjeglica te ostale nemjerljive ratom izazvane štete ostavit će najteže posljedice na socijalnom organizmu Županije, koja već od 1991. godine bilježi stagnaciju i pad stope zaposlenosti.

Kao što se moglo i očekivati, nakon analize izvora formiranja društvenog proizvoda i narodnog dohotka, struktura zaposlenosti Dubrovačko-neretvanske županije odražava sličnosti ekonomsko-socijalne strukture razvijenih mediteranskih zemalja u kojima tercijarni sektor ima dominantnu ulogu. Kao u slačajevima ranije, i ovdje se potvrđuje pravilo da ratovi i slične nevolje prvo pogađaju turizam i djelatnosti graditeljstva, jer je ovdje udar destrukcije i razaranja trenutani, potpun i "učinkovit". Osipanje broja zaposlenih u djelatnostima građevinarstva i ugostiteljstva i turizma izravna je posljedica rata koji razorno djeluje na čitavo gospodarstvo. Inače, podaci iz tablice 3 zorno pokazuju da je zapošljavanje u gospodarstvu Dubrovačko-neretvanske županije najveće u djelatnosti ugostiteljstva i turizma, kao i po turističkoj potrošnji njima srodnim djelatnostima u prometu i vezama te trgovini. Industrija također zauzima vrlo značajno mjesto.

Tablica 4

Razvoj i struktura zaposlenosti po općinama

DJELATNOST	Dubrovnik		Struktura %	Metković		Struktura %	Korčula		Strukturir a %
	1980.	1991.		1980.	1991.		1980.	1991.	
Industrija, rudarstvo	2.636	2.368	11,2	1.796	1.416	24,9	2.227	2.095	37,6
Poljoprivreda, šumarstvo	256	259	1,2	1.114	1.153	20,3	224	181	3,2
Građevinarstvo	2.103	1.422	6,7	684	8	0,0	210	100	1,8
Promet i veze	3.412	2.597	12,3	398	355	6,2	779	615	11,0
Trgovina	3.497	3.177	15,1	1.253	1.563	27,4	549	432	7,7
Ugostiteljstvo i turizam	6.953	5.654	26,8	98	144	2,5	990	1.042	18,8
Obrtništvo	425	216	1,1	99	79	1,5	16	4	0,1
Ostalo	4.520	5.383	25,6	733	970	17,1	981	1.103	19,8
Ukupno	23.802	21.076	100,0	6.185	5.688	100,0	5.976	5.572	100,0

Izbor: isti kao za tablicu 3.

Tercijarizacija, dakle, po zaposlenosti je izrazita jer oko 51 % djelatnika radi u tercijarnom sektoru, dok je taj udio u Hrvatskoj oko 24%. Zbog toga bi se ta struktura zaposlenosti mogla u smislu dosegnutog gospodarskog razvoja smatrati povoljnom. Međutim, relativno zaostajanje primarnog sektora ovdje može dovesti do stanovitih neusklađenosti, posebice sa stajališta turističke potrošnje na višu razinu. Ipak se može zaključiti da uz industriju i jak uslužni sektor razvojne tendencije ovog prostora mogu

uspješno preskočiti monokulturni model privređivanja, posebice što će slobodni priljev kapitala ubuduće preferirati u prvom redu raznoliku i bogatu resursnu osnovicu. Daljne karakteristike strukture zaposlenosti otkrivaju neke bivše općine današnje Županije.

Razorni učinci rata najvidljivije se očituju kroz smanjenje zaposlenosti, čak i u onim općinama (Dubrovnik) gdje su se tradicionalno uspostavljali i održavali ravnotežni odnosi u ukupnoj gospodarskoj strukturi i gdje je, zbog nedostatka domicilnog aktivnog radnog kontingenta, u čitavom poratnom razdoblju snažno jačao imigracijski kontingent radne snage. Manji pad zaposlenosti međutim, zabilježen je u općinama (Metković), uvjetno kazano, povoljnije strukture, gdje uz tradicionalne djelatnosti tercijarnog sektora značajno mjesto imaju industrija i poljoprivreda, očigledno manje "ranjive" u ratnim neprilikama. Dok tako u strukturi zaposlenosti industrija i poljoprivreda u bivšoj općini Metković sudjeluju skupa sa 45,2 % u ukupnom broju zaposlenih, u Korčuli 40,8 %, udio tih djelatnosti u općini Dubrovnik iznosi svega 12,4 %. Ovi karakteristični primjeri također govore da su monostrukturni (prevladavanje tercijara) modeli gospodarstva opasnost ne samo za dinamičke impulse lokalnih ekonomija, već u kriznim i drugim nepovoljnim uvjetima mogu biti potencijalna ograničenja tijekom kapitala⁸ kad su oni i inače nedovoljni.

3. Demografska slika i populacijska obilježja prostora Dubrovačko-neretvanske županije

Demografski potencijali važan su i nezaobilazan agens društveno-socijalnog i gospodarskog razvoja, a nerijetko ograničavajući čimbenik tog istog razvoja. Ocjenjujući opseg i dinamiku populacijskih kretanja na jadranskom prostoru Hrvatske nedvojbeno se može zaključiti da se demografska slika od područja do područja mijenja, odnosno da se pozitivni procesi mogu uočiti samo na rubnom prostoru obale, dok su procesi erozije primjetni, negdje više a negdje manje, u zagorskim i otočkim područjima. Na čitavom je, tako, jadranskom području Hrvatske, pa prema tome i u prostoru Dubrovačko-neretvanske županije, više nego naglašena koncentracija pučanstva u primorskim općinama, gradskim središtima i većim naseljima, najvjerojatnije "napajana" "pražnjenjem" otočkih i kontinentalnih područja. Zbog toga su unutrašnje migracije i koncentracija pučanstva u obalnom području, odnosno primorskim privredno i turistički

⁸ Kapital je i do sada, u strukturi resursa kojima raspolaže Republika Hrvatska, bio relativno rijedak resurs. Sada kako je u ovom ratu agresor Republiku smišljeno, gdje je god mogao, razaranjem i pljačkom lišio osjetnog dijela fizičkog kapitala, relativna oskudnost tog resursa još je veća. Politička konstelacija, a i izvjesni očitovani trendovi na međunarodnom gospodarskom planu ne daju osnova pretjeranom optimizmu u pogledu mogućeg opsega privlačenja svježeg kapitala. Jurin, S. Ibidem, str. 2.

razvijenim regijama, subregijama i naseljima, daleko veće nego u Republici u cjelini.

U proteklom međupopisnom razdoblju, odnosno između 1981. i 1991. godine, pučanstvo se u Dubrovačko-neretvanskoj županiji povećalo 9,2 %, dok je istodobno taj porast u Republici Hrvatskoj iznosio 3,5 %, bivšoj zajednici općina Split 7,0 % i zajednici općina Rijeka 5,6 %. Valja naglasiti da je to najveći brojčani porast stanovništva u usporedbi sa svih devet ranijih makroregionalnih područja u Hrvatskoj i sa samom Gradskom zajednicom općina Zagreb. Dinamiku razvoja stanovništva u Županiji i po bivšim općinama dajemo u sljedećoj tablici.

Tablica 5
Stanovništvo prema popisima u bivšim općinama i Županiji

Općina	Godina			Indeks		
	1971.	1981.	1991.	71/61.	81/71.	91/81.
Dubrovnik	58.955	66.131	71.419	110,1	112,1	108,0
Korčula	20.237	18.399	19.651	102,4	90,9	106,8
Metković	18.843	20.465	22.818	110,6	108,6	111,5
Ploče	10.289	11.328	13.008	115,2	110,1	114,8
Lastovo	1.223	962	1.228	89,9	78,7	127,7
Ukupno Županija	109.587	117.285	128.124	109,8	107,2	109,2

Izvor: isti kao za tablicu 3.

Očigledno je, dakle, da se u spomenutim međupopisnim razdobljima stanovništvo znatnije povećavalo u jadranskom prostoru Republike Hrvatske, poglavito u prostoru Dubrovačko-neretvanske županije gdje se snažno manifestiraju burni litoralizacijski procesi i intenzivan turistički razvitak. Uz tercijarne⁹ djelatnosti turističko gospodarstvo, posebice u turističkim mjestima⁹, potiče migracijska kretanja i sezonsko zapošljavanje, koje se često pretvara u stvarno doseljavanje i mehanički priraštaj. Iako "osnovna determinanta ukupnog kretanja stanovništva u većini zemalja u svijetu, pa tako i u našoj zemlji, jest prirodno kretanje stanovništva¹⁰ u jadranskom prostoru, pa prema tome i prostoru ove Županije, to je mehaničko kretanje ili mehanički priraštaj. Ne smijemo, stoga, zaboraviti da su "suvremene zone imigracijske aktivnosti primarno atraktivni priobalni centri

9 Istraživanja povoljnih i nepovoljnih utjecaja turizma na demografska kretanja prilično su teška, jer su odnosi između turizma i stanovništva vrlo složen i fluidan proces. Utjecaj turizma na demografska kretanja najvidljivije se očituje u interkalarnom povećanju stanovništva i u povećanju rezidencijalnog stanovništva u turističkim mjestima. Alfier, D. Prilog savjetovanju: Turizam-značajan faktor društveno-ekonomskog razvoja, Split, 1976.

10 Baletić-Wertheimer, A., Demografija-stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb, 1973, str. 124

s intenzivnijom koncentracijom privrednih, zdravstvenih, kulturnih, društveno-političkih i vojnih institucija."¹¹

Stupanj ekonomskog, društvenog i socijalnog razvoja pojedinih područja, posebice priobalnih, ogleda se, između ostalog i kroz razvoj aktivnog stanovništva. Zbog toga područja visokog stupnja ekonomsko-socijalnog razvoja u pravilu karakterizira dinamičan porast aktivnog stanovništva, poglavito u djelatnostima usluga. Iako ne u tolikoj mjeri, to po prilici karakterizira, osim izuzetaka (Lastovo, dio Pelješca), čitav ovaj prostor, gdje je stopa aktivnosti stanovništva prilično visoka. U razdoblju od 1971. do 1991. godine aktivno stanovništvo na području Dubrovačko-neretvanske županije povećalo se 23,9 %, a u razdoblju od 1981. do 1991. god. 12,2 %. To znači da je stopa rasta aktivnog stanovništva Županije znatno povoljnija od stope rasta ukupnog stanovništva.¹²

I konačno, demografsku sliku Županije valja dopuniti pregledom kretanja broja domaćinstava između dva zadnja popisa.

Tablica 6

Domaćinstva po općinama i Županiji

Općina	Godina			Indeks		
	1971.	1981.	1991.	71/61.	81/71.	91/81.
Dubrovnik	18.151	20.254	22.705	111,6	111,6	112,1
Korčula	5.878	5.824	6.091	105,5	99,1	104,6
Metković	4.750	5.422	6.337	122,2	114,1	116,8
Ploče	2.882	3.294	4.079	114,5	114,3	123,8
Lastovo	387	363	410	96,5	93,7	112,9
Ukupno Županija	32.048	35.157	39.622	108,1	107,2	112,7

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 1991. popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, Dokumentacija 811, 1991, te statistički godišnjaci Dalmacije.

Porast broja domaćinstava po općinama i prostoru Županije uvjetovan je porastom gospodarskih aktivnosti, zaposlenosti i porastom imigracijskog kontingenta stanovništva. Na to su utjecali brojni ekonomski i neekonomski

11 Studija: Mogućnosti i pravci razvoja jadranskih otoka, Ekonomski fakultet Zagreb, Institut za ekonomska istraživanja, Zagreb, 1983, str. 56.

12 Indikativno je da je porast aktivnog stanovništva u priobalnim općinama jadranskog područja znatno veći od porasta ukupnog stanovništva, što znači da su se, zahvaljujući povoljnom razvoju gospodarskih i drugih prilika (posebice turizma) proširili ekonomski okviri apsorpiranja aktivnog i radno sposobnog stanovništva. Nije manje ekonomski zanimljiva i činjenica da se aktivno stanovništvo priobalnih općina Hrvatske povećalo 16,3 % uz prosječnu godišnju stopu 1,5 %, a da je ukupno aktivno stanovništvo same Hrvatske praktično stagniralo. Džubur, H. znanstveni skup: Susreti na dragom kamenu: Prilog u Zborniku radova, knjiga XV, Pula, 1987, str. 98.

čimbenici, "cijepanje" tradicionalnih domaćinstava, posebice u poljoprivrednim područjima, te raslojavanje i porast broja mješovitih domaćinstava.

4. Poljodjelstvo, poljoprivredno stanovništvo i površine u suvremenim uvjetima razvoja

Razvojne mogućnosti poljodjelstva u Županiji polaze od izuzetno povoljne resursne (prirodne pogodnosti i raznolikosti tala) osnove, vrlo dobrog komunikacijsko-prometnog kompleksa,¹³ relativno dobrog tržišnog položaja nosilaca djelatnosti (sve veća robnost i tržišnost proizvodnje) i sa stajališta apsorpiranja svekolike poljoprivredne proizvodnje, bogato kruženje (u prvom redu snažno turističko gospodarstvo) koje će sve više u poratnim uvjetima utjecati na specijalizaciju proizvodnje, suvremenu tehnologiju i kvalitetniju strukturu proizvoda, robe i dobara ovog sektora.¹⁴ Praktično jedini nepovoljni čimbenik u projiciranju i trasiranju putova razvoja ostaje poljoprivredno stanovništvo koje se od popisa do popisa neprestano osipa i brojčano smanjuje.

Procesi deagrarizacije ovdje, što zbog transfera stanovništva u turizam, trgovinu, prometne djelatnosti i općenito tercijarni sektor, a što zbog neekonomskih motiva seljenja u gradove, nezaustavljivo se nastavlja. Međutim, ipak je transfer poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti najčešće uzrokovan potrebom zapošljavanja, često trajnog ali i sezonskog karaktera, zatim potrebom školovanja djece, socijalnom sigurnošću i različitim osobnim motivima itd.

No bez obzira na sve takve i druge turbulentne odnose u sferi unutarnjih migracija na ovim prostorima, ipak će sve veće potrebe urbanog pučanstva, primorskog turizma, tranzita i brojnih drugih subjekata

13 Suvremeno značenje neretvanske delte leži u prometnoj, agrarnoj, industrijskoj i turističkoj valorizaciji prostora. Razvoj poljodjelstva, industrije i turizma odraz su bliže prošlosti i sadašnjosti, dok prometno značenje ovoga prostora seže od starovjekovnog razdoblja. Puštanjem u promet jadranske magistrale 1965. godine, izgradnja željezničke pruge normalnog kolosijeka od Sarajeva do Ploča 1966. godine te porast ukupnog robnog prometa luke Ploče označava početak suvremenog prometnog povezivanja neretvanske delte sa svijetom. Geoprometni položaj neretvanske delte u čvorištu pomorsko-riječnog, željezničkog i cestovnog prometa preduvjet je gospodarskom razvitku ovog dijela hrvatskog primorja. Curić, Z. (1989) *Mogućnosti razvoja turizma u delti Neretve*, Magistarski rad.

14 Međutim, brojne studije, projekti i analize ne zaobilaze ni: u poljoprivredno eksponiranim područjima Neretve i Konavala, nedovoljnu povezanost između poljoprivrednih, industrijskih i prometnih djelatnosti, prevladavanje malog posjeda s nedovoljnom specijalizacijom proizvodnje i malom tržišnom sposobnošću, neracionalnost nosilaca društvene proizvodnje, mali izvozni kapacitet, niska akumulativnost, teškoće osuvremenjivanja organizacije na društvenom i individualnom posjedu i sl.

(izvoznici), poticati znatno brži razvoj i stimulirati intenzifikaciju i specijalizaciju poljoprivredne proizvodnje. Gledajući u cjelini, u ovoj djelatnosti značajno će mjesto zauzimati individualni, privatni i zadružni

Tablica 7

Poljoprivredno stanovništvo i domaćinstva

Područje općine	Stanovništvo		Domaćinstva*
	1981.	1991.	1991.
Dubrovnik	6.878	3.103	4.204*
Korčula	1.012	1.100	2.039
Metković	2.537	1.518	2.413
Ploče	475	356	1.087
Lastovo	47	69	85
Županija	10.949	6.144	9.828

Izvor: kao za tablicu 6.

* Vjerovatno se ovdje radi o sumiranju mješovitih i poljoprivrednih domaćinstava, jer nije realno da je broj poljoprivrednih domaćinstava veći od broja poljoprivrednika.

sektor. Pretvorbom društvenog sektor i jačanjem poduzetništva te povećanjem mehanizacije i tehničke opremljenosti rada, posebice na melioriranim i kultiviranim površinama, snažno će ojačati tržišne pozicije čitavog poljoprivrednog sektora. I što je posebice važno, u bliskoj budućnosti realno je snažno jačanje prerađivačkog i izvoznog kapaciteta u području neretvanske delte. Izgradnja, stoga, druge zračne luke u Županiji na prostoru delte Neretve ne samo da bi značila otvaranje neslućenih mogućnosti izvoza poljoprivrednih proizvoda tijekom čitave godine, već bi se i u gospodarstvu Županije na njenom sjeverozapadnom dijelu nedostajućom komponentom zračnog prometa upotpunio suvremeno strukturirani prometni sustav.

Međutim, za ostvarivanje učinkovite robne i tržišno profitabilne poljoprivredne proizvodnje bit će u poslijeratnom razdoblju potrebno osigurati povoljne preduvjete, kao što su odgovarajuće mjere agrarne politike, sigurnost proizvodnje (organizacija tržišta i otkupa, osiguranje sjemena i usjeva) namjensko kreditiranje poljoprivredne proizvodnje, melioracije i zaštita obradivih površina, zaustavljanje agresivne urbanizacije i prenamjene poljoprivrednih površina, funkcionalna kooperacija javnog i individualnog sektora, školovanje i usmjeravanje kadrova za rad u poljoprivredi itd.

Razmatranje mogućnosti razvoja poljoprivredne proizvodnje, prehrambene industrije i trgovine u funkciji agrara neodvojivo je od utvrđivanja stanja i strukture ukupnih i obradivih poljoprivrednih površina. U tablici 8 daje se pregled obradivih i zasijanih površina u

Tablica 8

Poljoprivredne, obradive i zasijane površine u Hrvatskoj, Dubrovačko-neretvanskoj županiji i agrarnim područjima Metkovića i Ploča

Poljoprivredne površine*	Godina	Obradive površine**				Zemljane površine					
		Ukupno	Oranice i vrtovi %	Voćnjaci %	Vinogradi %	Livade %	Ukupno	Žitnice %	Industr. bilje %	Povrće %	Krmno bilje %
Hrvatska	1981.	2.069.996	71,6	3,4	3,8	21,2	1.319.328	69,1	6,7	10,7	13,5
	1991.	2.020.008	72,5	3,5	3,6	20,4	1.311.838	68,9	7,3	10,7	13,1
Županija	1981.	23.660	39,8	34,0	24,5	1,7	5.454	16,2	1,8	65,0	17,0
	1991.	22.923	46,2	28,9	22,9	2,0	6.368	33,4	3,4	51,7	11,5
Metković i Ploče, skupa	1981.	7.357	54,9	21,9	23,2	0,0	2.781	27,6	0,7	63,6	8,1
	1991.	8.114	67,2	11,6	20,8	0,4	4.324	46,6	2,3	41,3	9,8

Izvor: Statistički ljetopis, 1992. DZS, statistički godišnjaci, RZS, Statistički godišnjak Dalmacije 1982.

* Poljoprivredne površine obuhvaćaju, pored obradivih, i površine pod pašnjacima, ribnjacima, tršćacima i barama

** Površine oranica i vrtova uključuju ukupno zasijane površine, površine pod rasadnicima, cvijećem i ukrasnim biljem, košaračkom vrbom, ugare i neobrađene oranice i vrtove

Dubrovačko-neretvanskoj županiji i posebice u poljoprivredno ekspaniranim zonama bivših općina Metković i Ploče.

Iz tablice se može zaključiti da je u razdoblju između 1981. i 1991. godine došlo do smanjenja ukupnih i obradivih poljoprivrednih površina u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, ali do porasta zasijanih površina. Međutim, u područjima bivših općina Metković i Ploče imamo u spomenutom razdoblju porast obradivih površina 10,3 % i porast zasijanih površina čak 55,5 %. Taj porast u Županiji kod zasijanih površina iznosio je 16,7 % ali su se zato smanjile obradive površine. Komparacije radi, u Hrvatskoj su se u spomenutom razdoblju smanjile i obradive i zasijane površine. U strukturi obradivih površina oranice zauzimaju dominantno mjesto, pa su, za razliku od Republike koja bilježi manje promjene u spomenutom razdoblju, oranice kako u Županiji tako i u bivšim općinama značajno povećale svoj udio u strukturi. Površine pod voćnjacima i vinogradima¹⁵ značajnije su se smanjile i u Županiji i u spomenutim općinama. U strukturi zasijanih površina također je došlo do promjena, posebice kod površina pod povrćem koje se smanjuju i pod žitaricama koje značajno, po udjelu u zasijanim površinama, rastu.

Zanimljivo je također spomenuti da u ukupno obradivim površinama područja Neretve¹⁶ oranice čine čak 67,2 %, a da se od ukupnih zasijanih površina pod žitaricama nalazi skoro 47 %, što je u usporedbi s 1981. godinom, gotovo dvostruko više.

Opće je poznato da je Dalmacija i unatoč toga što ima brojna krška polja¹⁷ i porječja siromašna obradivim zemljištem, pa slijedom toga ni Dubrovačko-neretvanska županija ne može biti bogatija. I dok je u Hrvatskoj 1991. godine na jednog stanovnika dolazilo 0,42 ha obradivih

15 Na izduženoj povijesnoj vertikali, povučenoj od kraja mletačkih, preko austro-francuskih, do kraja austrougarskih vremena, poljoprivreda je bila temeljna grana dalmatinskog gospodarstva. U cijelom naznačenom razdoblju vinogradarstvo je stalno jedna od vodećih grana poljoprivrede. Međutim, već od sredine prošlog stoljeća vinogradarstvo preuzima apsolutno vodstvo, ne samo u domeni poljodjelstva nego i privrede u cjelini. Kraljević, R. Vinogradarstvo-stožer dalmatinskog gospodarstva, Hrvatski neretvanski zbornik, Matica hrvatska, Metković, 1993, str. 233.

16 Područje Neretve od Gabele prema Prudu i Vidu do Kule Norinske, te s lijeve strane od Metkovića do Opuzena i ušća Neretve, kao i područje od Metkovića uz staru nepoleonsku cestru do jezera Kutu, bilo je područje močvare, nepreglednih prostora trske i "botura". Samo rubni dijelovi toga područja bili su obradiva zemljišta, što je predstavljalo neznatan dio toga prostora. Sveukupna površina doline Neretve iznosi oko 12.000 ha. Gluščević, I. Lov, lovstvo i ornitološka zbirka u Metkoviću, H. N. Zbornik, 1993, str. 258.

17 Krška polja Dalmacije obuhvaćaju površinu od 56.000 ha, što je 46 % svih oraničnih površina Dalmacije. Velik dio tih površina (oko 34.000 ha) nalazi se uz rijeke: Cetinu, Neretvu, Krku i Zrmanju, što znači da se mogu opskrbljivati vodom. Dalmacija u društvenom i ekonomskom razvoju Hrvatske, Radni materijal, Split, 1990. god.

površina a u Dalmaciji 0,21 ha, u Dubrovačko-neretvanskoj županiji na jednog stanovnika dolazilo je 0,18 ha. U poljoprivredno ekspaniranim područjima, kao što su Metković i Ploče, na jednog je stanovnika 1991. godine dolazilo 0,23 ha, znači nešto malo više od prosjeka za Dalmaciju i samu Županiju. Već sama ta činjenica upućuje na potrebu očuvanja, zaštite i optimalnog korištenja zemljišta. To i zbog toga što brojne analize govore o totalnoj nebrizi, čak vandalskom odnosu prema tom egzistencijalnom resursu.

Zbog toga agrarnom politikom i politikom razvoja priobalnih i otočkih područja valja definitivno zaštititi prirodne resurse, poticati njihovo namjensko korištenje i stimulirati proizvodnju onih kultura koje odgovaraju potrebama suvremenih potrošača.

Težišno je pitanje, dakle, očuvati postojeći proizvodni fond zemljišta¹⁸ i od njegove prenamjene u poljoprivredno neproizvodne svrhe i od raznih oblika njegove degradacije. Konačno, Dubrovačko-neretvanska županija je, osim ostalog, veliko atraktivno turističko područje to je opskrba njegove turističke potražnje (turisti, ugostiteljstvo) svojevrsna mogućnost razvoja kvalitetno strukturirane poljoprivredne proizvodnje. To više što "ekonomskim razvojem i porastom standarda potražnja hrane kreće u pravcu povećanja zahtjeva za kvalitetom. Sve će se više tražiti proizvodi specifične, prepoznatljive kvalitete, koji će nositi obilježje određenog, po vrsti i kvaliteti specifičnog lokaliteta¹⁹

5. Mogućnosti i pravci razvoja turizma i trgovine u prostoru Dubrovačko-neretvanske županije

Sumirajući osnovne pokazatelje dosadašnjeg razvoja, resursne potencijale i demografsku osnovu kao izvor radne snage, neprijeporno je da će strateško opredjeljenje gospodarstva Županije počivati na restrukturiranju i poticanju uslužnih djelatnosti, ponajprije turizma, prometa i trgovine, te djelatnosti poljodjelstva i primorske industrije. Za to, a posebice za turizam i trgovinu, postoje velike prirodne pogodnosti, iznimno dobar tranzitni položaj, tradicija i značajni rezultati ostvareni u predratnom razdoblju.

Kazali smo već da različiti društveno-politički poremećaji, gospodarske, socijalne, zdravstvene i druge neprilike, a posebice rat i razaranja, najprije pogađaju turizam i gospodarske djelatnosti koje ga prate. Sveopća eskalacija

---

18 Globalna projekcija razvoja agrokomplesa bivše Zajednice općina Split predviđa: zaštitu od vanjskih voda na 43.800 ha, unutrašnju odvodnju na 33.946 ha te izgradnju natapnog sustava na 25.910 ha. Izgradnjom tog sustava natapalo bi se oko 37,9 % površina koje su tom projekcijom obuhvaćene. Na tom nivou primjene navodnavanja bile su već 1979. godine: Grčka 33%, Bugarska 23%, Italija 30 %.

19 Završna studija "Znanstvene osnove dugoročnog privrednog razvoja Dalmacije" (radna verzija). Autor: Dulčić, A. Split, 1990.

rata u 1991. godini drastično je djelovala na turistička kretanja u cijeloj Hrvatskoj. Tako je u cijeloj 1991. godini na području Hrvatske ostvareno 10,2 milijuna turističkih noćenja (svega 19,3 % turističkog prometa iz 1990. godine). Do katastrofalnog pada došlo je u prometu inozemnih turista u 1991. godini, kada je ostvareno svega 3,3 milijuna inozemnih noćenja ili tek 9,8 % inozemnog prometa iz ne osobito dobre 1990. godine.²⁰

Nije čudo, stoga, da je turizam i u južnojadranskom prostoru Hrvatske, posebice u prostoru Dubrovačko-neretvanske županije, gdje je rat poprimio razarajuće razmjere, praktično uništen i sveden, što se turističkog prometa tiče, na marginalnu veličinu. U sljedećem pregledu dajemo samo neke pokazatelje.

Smještajni kapaciteti na području Županije

Godina	Područje	Ukupno ležaja	Osnovni	Komplem.
1980.	Hrvatska	692.000	162.310	529.690
1991.	Hrvatska	595.936	177.381	418.555
1980.	Dubrovačko-neretvanska županija	73.167	21.486	51.681
1991.	Dubrovačko-neretvanska županija	59.192	26.929	32.263

Izvor: Statistički ljetopis DZS, statistički godišnjaci RZS

Vidljivo je, dakle, da je došlo do velikog osipanja komplementarnih kapaciteta isključivo zbog oružanog djelovanja na ovome prostoru. Posljedice takvog razvoja manifestirale su se kroz drastično osipanje turističkog prometa, posebice inozemnog.

Razmjere osipanja i drastičnog pada turističkog prometa u 1991. godini nije potrebno posebno objašnjavati, pogotovo ako kažemo da je u "pravoj" ratnoj 1992. godini na području Dubrovačko-neretvanske županije ostvareno svega 110 tisuća noćenja turista, od čega na inozemne otpada samo 28 tisuća. Nepovoljne implikacije takvog razvoja, na koji se nije moglo utjecati, višestruko su se reflektirale u stanju i poslovanju turističke privrede, a posebice u utjecaju turizma na formiranje društvenog proizvoda i narednog dohotka.

20 Zbog ratne agresije najviše je stradao turizam u ratom izravno zahvaćenom području sjeverne Dalmacije i Like. Tako je u usporedbi s 1990. godinom na području sjeverne Dalmacije tijekom 1991. godine ostvareno svega 4 %, a na području Like 6,6 % noćenja iz 1990. Nešto je povoljnije bilo na području Istre gdje je tijekom 1991. ostvareno 23,3 % prometa iz 1990. godine, zatim u primorsko-goranskoj regiji s ostvarenih 17,7 %, u srednjoj Dalmaciji 13,6 % i u južnoj Dalmaciji 14,3 %. Institut za turizam, Zagreb, Strategija razvitka turističkog sektora Hrvatske (prijedlog), Zagreb, 1992, str.10.

Posjetitelji i noćenja turista na području Županije

(u tisućama)

Godina	Područje	Ukupno posjetitelja	Ukupno noćenja	Domaćih turista	Inozemnih turista
1980.	Hrvatska	7.929	53.600	23.475	30.125
1991.	Hrvatska	2.146	10.158	6.839	3.319
1980.	Dubrovačko-neretvanska županija	907	6.608	3.082	3.526
1991.	Dubrovačko-neretvanska županija	161	860	478	382

Izvor: Statistički ljetopis DZS, statistički godišnjaci RZS za odgovarajuće godine

Ratnim razaranjima naročito je pogođeno turističko ugostiteljstvo²¹ posebice, u području bivše općine Dubrovnik (uništeni su ili gotovo razoreni osnovni objekti u gradu Dubrovniku i Župi dubrovačkoj, Slanom i Orašću), gdje je turizam bio glavna gospodarska djelatnost s udjelom u društvenom proizvodu od oko 30 % i zaposlenosti skoro 27 %. Kompenzirati takve gubitke ovdje, pa i na području čitave Županije, praktično je nemoguće dok rat traje, a što će donijeti poslijeratno razdoblje, veliko je pitanje. Istu sudbinu, iako u nešto povoljnijim okolnostima (sam karakter djelatnosti i usitnjenost mreže) doživjela je trgovina na malo, odnosno glavni nosioci djelatnosti. Za razliku od Hrvatske gdje je između 1980. i 1991. godine broj prodavaonica i poslovnih jedinica u maloprodaji praktično ostao isti, na prostoru Županije broj prodavaonica se smanjio sa 730 u 1980. na 651 u 1991. godini. Fizički promet i ukupan²² prihod trgovine više nego upola je smanjen, a broj zaposlenih²³ za trećinu je manji. Iako s udjelom u društvenom proizvodu Županije od gotovo 27 % i zaposlenosti oko 17 % trgovina daje

- 21 Ugostiteljstvo i turizam kao gospodarsko područje prilično su unazađeni ratnim razaranjima. Do konca 1991. godine bilo je evidentirano uništenih više od 12.000 kreveta u hotelima, ali je znatno veći broj onesposobljenih ili uništenih jedinica smještajnog kapaciteta u komplementarnim oblicima smještaja. Tome valja dodati i druge kapacitete turističke ponude kao što su: marine, razni plovni objekti za potrebe turizma, izgrađene obale i kupališta, oprema i uređaji, turistički autobusi, automobili, brojne agencije i turistički biro, zatim ugostiteljski, trgovački, servisni i drugi objekti. Kobašić, A. More i turizam u strategiji..., Naše more, br. 2-4, Dubrovnik, 1992, str. 48.
- 22 S udjelom u ukupnom prihodu Republike Hrvatske od 26,6 % trgovina je u 1992. godini zauzela drugo mjesto, odmah iza industrije. Ukupan prihod trgovine povećan je u ovoj godini 7,4 puta, bruto dobit 11,5 puta, dobit 12,1 put, akumulacija 12 puta. Međutim, gubici su rasli brže od ukupnog prihoda te je njihov odnos prema ukupnom prihodu povećan od 1,1 % u 1991. godini na 2,1 % u 1992. godini. U ukupnom tekućem gubitku trgovine najviše udjela ima trgovina na malo (53,4 %). Rajko, Lj. Analiza poslovanja trgovine - 1992. Suвременa trgovina 5-6, Zagreb, 1993, str. 65.
- 23 Prosječan broj djelatnika u trgovini Hrvatske u 1992. godini iznosio je 113,193, a u odnosu prema prethodnoj godini broj djelatnika u trgovini na malo smanjen je 6,3 %. Rajko, Lj. Ibid., str. 65.

prepoznatljiv pečat čitavom gospodarstvu i pokazuje veliku žilavost i snagu, ipak su je ratne nevolje dobroano pogodile. Može se slobodno kazati da je, osim rata, komunikacijski i prometni kolaps, tako neizbježan u ovome uskom prostoru hrvatskog juga, bitno pridonio rasapu velikih subjekata, nosilaca djelatnosti (Dubrovnik, Ploče, Metković) i eroziji ne samo trgovinske mreže i prometa već ukupnog prihoda u svim područjima Županije, odnosno bivšim općinama. S druge strane, apsorpcijska nemoć velikih potrošača (ugostiteljstvo) i stanovništva zbog opadanja životnog nivoa i fonda osobne potrošnje (kolaps osobnih dohodaka i drugih izvora) doveli su čitavu trgovinu u nezavidni položaj i poslovnu depresiju trajnijeg karaktera.

II. MOGUĆI OKVIRI POLITIKE I STRATEGIJE RAZVOJA DUBROVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE

Polazeći od izvršenih promjena u društveno-političkom i gospodarskom sustavu Republike Hrvatske i s tim u svezi spoznaja o potrebi i pravcima daljnjih promjena u svim drugim područjima društvenog i socijalnog života, strategija i politika razvoja zemlje u cjelini, pa tako i užih političko-teritorijalnih jedinica, u ovom slučaju Županija, treba se, između ostalog, temeljiti na novom društveno-gospodarskom identitetu (političkom i ekonomskom suverenitetu) i konceptu integralnog (roba, rad, kapital) tržišta odnosno sustavu tržišne ekonomije.

Tako gospodarski identitet postaje polazna točka našeg gospodarskog osmišljavanja sebe i predstavljanja sebe u svijetu te polazna osnova uređenja naše sadašnjosti i programiranja naše budućnosti u gospodarstvu, a i polazna osnova gospodarske suradnje s vanjskim partnerima. Sada nije dovoljno stvarati samo gospodarski razvoj, već i gospodarski sustav i odgovarajući pravni poredak u kojem će se sve to događati²⁴

Zbog toga je neprijeporno da će se i mogući pravci razvoja Dubrovačko-neretvanske županije koncipirati u prepoznatljivim okvirima politike poticanja (korištenja) osobitih komparativnih²⁵ prednosti prostora,

24 U broju 10 mjesečnika "Ekonomski analitičar" D. Gorupić u prilogu "Gospodarski identitet Republike Hrvatske" navodi da se temeljne postavke gospodarskog identiteta moraju dalje konkretizirati u gospodarskom sustavu i pravnom poretku koji je prihvaćen i internaliziran od građana Hrvatske i jasno prepoznatljiv i pouzdan za naše partnere u svijetu. Ekonomski analitičar, 10, Zagreb, 1992, str. 4.

25 Da bi se, primjerice, realizirale poznate komparativne prednosti prostora Dubrovačko-neretvanske županije, nužno je u turizmu, turističkom ugostiteljstvu i turističkom gospodarenju istodobno intenzivno razvijati njihovu alimentarnu osnovicu: poljoprivredu, stočarstvo, prerađivačku industriju, kao i sve ostale sektore čija je proizvodnja vezana izravno ili neizravno za

(resursi) i onih djelatnosti gospodarstva koje su se ovdje relativno uspješno materijalno valorizirale. S tim u vezi, i strategija razvoja Županije temeljit će se na točno definiranim vlastitim ciljevima (primorski međunarodni turizam, promet, trgovina, poljodjelstvo) ali i na ciljevima tekuće i razvojne politike Republike koja u prvom redu na "resursu mora" mora osigurati ovome prostoru odgovarajuće mjesto u međunarodnoj podjeli rada.

Budući da raspolaže relativno značajnim ljudskim potencijalima, svi su izgledi da će se, nakon ubrzanih procesa restrukturacije i prilagođavanja gospodarstva Hrvatske unutarnjim tržišnim uvjetima i međunarodnom okruženju, sektor usluga u Županiji razvijati na pravcima preustrojavanja čitavog gospodarstva. To tim više što će se poslijeratna revitalizacija gospodarstva (obveza države Hrvatske spram hrvatskog juga) najlakše i najbezbolnije odvijati kroz tercijarne djelatnosti i dijelom primarnu proizvodnju i preradu. Dakako, okvirni program politike i strategije razvoja ovoga prostora pretpostavlja će sustavno izgrađen projekt socijalne sigurnosti, efikasnog zapošljavanja i zaštite ljudi, posebice stručne i kvalificirane djelatne snage koju strahote rata nemilice "rasiplju" po svijetu.

ZAKLJUČAK

Uvažavajući svu složenost političke, socijalne i gospodarske situacije i polazeći od činjenice da su ratom uništeni ili teže oštećeni mnogi vitalni (prometni sustav, luke, aerodrom, ugostiteljski i privredni objekti) proizvodni i uslužni objekti, kao i objekti komunalne infrastrukture u većem dijelu Županije, nikako ne znači da bi u postojećim složenim gospodarskim prilikama trebalo da zamru stvaralački impulsi uređenja naše sadašnjosti i programiranja naše budućnosti. Zbog promijenjenih okolnosti, a posebice zbog posljedica ratnih razaranja, mijenjat će se i značenje pojedinih djelatnosti u strukturi gospodarstva Županije i njezinih dijelova. No, bez obzira na promjene koje će pojedine djelatnosti dovesti u nepovoljan položaj (turističko ugostiteljstvo) na tržištu, a druge (pomorsko gospodarstvo) u relativno povoljniji, ipak će na glavnim strateškim pravcima razvoja Županije ostati djelatnosti turizma, prometa, trgovine (posebice međunarodne) i poljodjelstva. Sa stajališta razvoja regionalnih cjelina (bivše općine) međutim, za razliku od svih ranijih faza i razdoblja, naredno poslijeratno neminovno će zahtijevati diverzificirani, a ne monostrukturni razvoj, prestrukturiranje gospodarstva poradi uskladbe tijekom društvene reprodukcije, dostizanje stupnja investicijske aktivnosti primjerene razini razvoja mediteranskih zemalja te povoljnije i s gospodarskog stajališta funkcionalnije prometno povezivanje svih dijelova Županije. Konačno,

---

turizam, a u prometu uspostaviti funkcionalan sustav u prostoru Županije i izvan nje, posebice prometni sustav u međunarodnoj razmjeni i podjeli rada.

razvojne ambicije Županije nalaze svoje realno uporište u dostignutoj relativno visokoj razini društvenog proizvoda i narodnog dohotka, povoljnoj demografskoj i socijalnoj strukturi, visokoj razini razvijenosti pretežnog dijela intenzivnih djelatnosti i zavidnoj perspektivi djelatnosti orijentiranih na međunarodnu razmjenu i međunarodnu podjelu rada.

LITERATURA

1. Jurin, S. (1992) Strategija gospodarskog razvoja Republike Hrvatske, Ekonomska misao i praksa, Dubrovnik, br. 1, str. 34.
2. Džubur, H. (1989) Organizacija turizma krajem dvadesetog stoljeća, Zbornik radova, FTVT, Dubrovnik.
3. Pirjevec, B. (1988) Ekonomski aspekti turizma, Šk. knjiga, Zagreb, str. 58.
4. Alfier, D. (1976) Turizam-značajan faktor društveno-ekonomskog razvoja, Prilog savjetovanja, Split, PKD.
5. Baletić-Wertheimer, A. (1973) Demografija-stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb, str. 124.
6. Džubur, H. (1987) Prilog u zborniku radova "Susreti na dragom kamenu", Knjiga XV, Pula, str. 98.
7. Curić, Z. (1989) Mogućnosti razvoja turizma u delti Neretve, Magistarski rad.
8. Kraljević, R. (1993) Vinogradarstvo-stožer dalmatinskog gospodarstva, Hrvatski neretvanski zbornik, Metković, str. 233.
9. Gluščević, I. (1993) Lov, lovstvo i orintološka zbirka u Metkoviću, HN Zbornik, str. 258.
10. Dulčić, A. (1990) Znanstvene osnove dugoročnog privrednog razvoja Dalmacije (radna verzija), Split, PKD.
11. Kobašić, A. (1992) More i turizam u strategiji..., Naše more, Dubrovnik, br. 2-4, str. 48.
12. Rajko, Lj. (1992) Analiza poslovanja trgovine, Suвременa trgovina, Zagreb, br. 5-6, str. 65.
13. Gorupić, D. (1992) Gospodarski identitet Republike Hrvatske, Ekonomski analitičar, Zagreb, br. 10, str. 4.

Ostali izvori

1. Strategija razvitka turističkog sektora Hrvatske (prijedlog), Institut za turizam, Zagreb, 1992, str. 10.
2. Dalmacija u društveno-ekonomskom razvoju Hrvatske, Radni materijal, Privredna komora, Split, 1990.
3. Mogućnosti i pravci razvoja jadranskih otoka, Ekonomski fakultet, Zagreb, Institut za ekonomska istraživanja, 1983.
4. Studije, statistički godišnjaci, Statistički ljetopis, DZS.

Dr. Hamid Džubur

POLITICAL AND STRATEGIC DEVELOPMENT FRAMEWORKS OF SOME SOCIO-ECONOMIC STRUCTURAL ELEMENTS IN DUBROVNIK-NERETVA ŽUPANIJA

Summary

The possible trends of political and strategic development as well as its socio-economic presuppositions and possibilities have been dealt with in this paper in the context of the existing relations of activities within the economic structure, the priority positions of some of them as well as in the context of "tourist trade", which in the southern part of Croatia not only occupies an important place but in its own way determines and creates a new economic profile and a new socio-economic identity of a new administrative unit-županija. Encouraging impulses to the development of the new and recognizable identity of the županija will be first of all given by those activities which, on the basis of the used comparative advantages, resources, geographic and natural conditions, had an efficient impact on the relatively stable relations in the social and economic life of this region and, at least, at present, on a bearable political situation and stability in the exceptionally hard conditions caused by this patriotic war. Therefore, if the policy of development and strategy is here understood as a process directed towards a long-term planning, as the introduction of changes of the identity within a political unit, as setting the future objectives, trends of growth, and creation of a vision of the future economy, then an accelerated transition from the inherited centrally planned into entrepreneurial economy and the changing of the society as a whole into a real "market society" are imposed as an integral part of that strategy and the presupposition of the development.

Key words: *strategy, growth, development, economic structure, determinants of growth, national product, socio-demographic tourist structure.*